

.....
and issues as presented by the priests –regional ethnographers published in the journal during the second part of the 19th – beginning of 20th century.

Keywords: priests–regional ethnographers, unofficial part, «Volynskije yeparhialnyje vedomosti», historical and regional ethnographical studies, historical and statistical reviews, district (uyezd) towns.

УДК 94 (477) «18/19»–058.237:930.1

О.І. Лука

**ПОЛІТИЧНІ НАСТРОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ УКРАЇНИ У КІНЦІ ХІХ–НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.:
ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ**

В статті проаналізовано ступінь дослідження політичних настроїв інтелігенції України на рубежі ХХ ст.

Ключові слова: інтелігенція, суспільно-політичні процеси, політичні настрої, русифікація, історіографія

На початку ХХІ ст. українська історична наука активізувала вивчення морально-політичного стану населення у різні періоди історії. Поступово увагу вчених привертає так звана «суб'єктивна історія», що вивчає такі факти розвитку історичного процесу, як масову свідомість, менталітет, моральний стан народу, його суспільні настрої і духовний розвиток. Саме історія трансформації масової свідомості мешканців України тривалий час залишалася найменш вивченою стороною життя населення. Сучасна історіографія визначає, що соціальні установки та психологічні орієнтації людей є самостійним фактором суспільного розвитку, оскільки вони впливають на особливості соціальної поведінки і в значній мірі визначають механізми прийняття політичних рішень владою. Будь-який суспільний режим не може існувати без підтримки суспільної думки. Царат тривалий час ефективно використовував різноманітні механізми впливу на свідомість громадян – від пропаганди до терору. Йому вдалося сформувати у суспільстві відповідні настрої, які працювали на підтримку його авторитету. Цей процес також спрямовувався проти інтелігенції України з метою знищення відцентрових течій та скерування прагнень освічених людей у вигідне для правлячого режиму русло.

На сьогодні практично не існує наукових праць, в яких здійснювалося б комплексне дослідження політичних настроїв інтелігенції на рубежі ХХ ст. Характерною особливістю як української, так і зарубіжної історіографії вивчення політичних настроїв інтелігенції України у кінці ХІХ – на початку ХХ століття є фрагментарність дослідження. Як правило предметом попередніх досліджень виступали окремі аспекти морального стану осіб інтелектуальної праці, які включали ставлення до українського національного руху, культурницького руху (видавничого, просвітницького, мистецького діяльності), участі у революційних подіях.

Початок дослідження окремих аспектів обраної проблеми припадає на рубіж ХІХ – ХХ сторіччя. Роботи, написані учасниками подій, передають певні спрямування політичних настроїв інтелігенції України, пов'язаних у першу чергу із культурницькою діяльністю [1]. Революція 1905-1907 років, частково скасувавши обмеження українського друкованого слова, створила передумови для розвитку українознавчих студій. Саме у цей період починають з'являтися дослідження, автори яких досліджують різні аспекти діяльності представників інтелігенції, торкаючись висвітлення її морально-політичного стану. Головним чином увага авторів була прикута до вивчення ментальності українського народу та визначення місця інтелігенції у можливих державотворчих, культурно-освітніх процесах [2].

Серед робіт дорадянського часу варто звернути увагу на дві, діаметрально протилежні у своїх концептуальних підходах, праці. Це, по-перше, дослідження В.Дорошенка, яке було чи не першою спробою комплексного дослідження українського руху в культурницькому і політичному аспектах із вивченням політичних настроїв інтелігенції. По-друге, книга київського цензора С.Щоголева, яка поруч із численними шовіністичними висловлюваннями містила багатий і добре класифікований матеріал та висновки щодо тенденцій розвитку українського руху [3].

Радянська історіографія 20-х років XIX багато в чому зберігала правдивість висвітлення подій, характерну для дореволюційної української історіографії, що робило історичні дослідження достатньо об'єктивними і толерантними. Однак кількість таких робіт відносно невелика, а висвітлення морального стану представників інтелігенції у них залишилося епізодичним і обмежувалося, в основному визначенням його стосовно ставлення російського уряду до культурницької діяльності представників українського національного руху [4].

Повоєнні роки стали періодом більш детального вивчення окремих аспектів морального-політичного стану української інтелігенції. Звісно, треба мати на увазі, що панування комуністичної ідеології не давало можливості для всебічного вивчення тих чи інших подій, процесів, діяльності видатних представників інтелігенції України. Принциповим для висвітлення цього питання було твердження про утворення української нації лише наприкінці XIX століття. Утворення та діяльність України-Гетьманщини не бралася до уваги, оскільки була спрямована проти Російської імперії, а отже і проти імперських забаганок радянського керівництва. Такий підхід ставав на перешкоді до об'єктивного вивчення політичних настроїв представників інтелектуальної праці. Утворення української нації пов'язувалося не з давніми традиціями державотворення, а з розвитком капіталістичних відносин у другій половині XIX століття. А, оскільки економічна діяльність була переважно в руках росіян і іноземців, економічна еліта України практично перебувала поза увагою вчених з огляду визначення впливу її економічних інтересів на формування політичних настроїв.

Аналіз радянськими авторами політичних настроїв української інтелігенції, в основному, обмежувався вивченням діяльності тих її представників, які вимагали вільного розвитку української мови та культури. Видана у повоєнний час література досить різнопланова. Частина з неї присвячувалася розвитку періодичної преси. До ґрунтовних досліджень цієї теми можна віднести роботи О.Дея та В.Дмитрука [5]. Побіжним оглядом можна вважати роботу П.Вороб'я [6]. Тут варто підкреслити, що автори обмежилися висвітленням лише настроїв прибічників більшовицької партії, не аналізуючи політичні вподобання інших людей. У цих роботах чітко розмежовувалися видання революційного та «націоналістичного» напрямків.

Важливими для розуміння політичних настроїв інтелігенції України були праці, присвячені історії Київського та Новоросійського (пізніше Одеського) університетів [7].

В радянській історіографії не було змін у концептуальних підходах до принципів висвітлення політичних настроїв представників інтелектуальної праці. В основному можна говорити про фрагментарне висвітлення морально-політичного стану представників інтелігенції, які підтримували більшовицьку владу, а що стосується її противників, то всі вони оголошувалися «буржуазними націоналістами», а мотивація їхньої діяльності у якості суб'єктів політики не розглядалася.

У радянський період з'явилося кілька робіт, присвячених проблемам розвитку видавничої справи, а також науки і просвітництва в Україні [8].

Загалом радянська історіографія уникала говорити про політичні настрої українського населення, обмежуючись висвітленням в основному культурно-освітньої діяльності інтелігенції. Такий підхід дозволяв маскувати той факт, що значна частина населення України не вітала приходу до влади більшовиків і тривалий час успішно опиралася посиленню їхнього впливу. Причому натиск більшовиків сприяв розколу у політичних настроях українців, частина з яких схилилася у бік продовження співпраці із західними країнами в умовах розбудови незалежної держави, а інші – віддавали перевагу тісному співробітництву із Росією. Таке розмежування породило поширення ненаукових штампів щодо визначення спрямування політичної свідомості української інтелігенції, коли мотиви діяльності опозиційних владі представників розумової праці безжально кваліфікувалися як «буржуазно-націоналістичні», «контрреволюційні» і не піддавалися науковому аналізу взагалі. Крім того, поза увагою вчених залишалися і й настрої тієї частини українців, які підтримували політичні платформи не більшовицьких загальноросійських партій, відстоюючи у різних інтерпретаціях ідею «єдиної і неподільної Росії».

Після проголошення незалежності України почався якісно новий етап розвитку української історіографії. Позбавлені обов'язку вписувати свої роботи у вигідні для правлячої партії рамки, українські вчені почали процес переосмислення української історії. І особливо багато уваги приділялося періоду «визвольних змагань», коли було здійснено спробу

відродження української державності. Для обґрунтування позицій українських лідерів в цей час історики аналізували події початку ХХ століття, коли відбувався процес кристалізації українських національних прагнень в умовах становлення багатопартійності.

Найбільш ґрунтовною роботою, присвяченою висвітленню різних аспектів діяльності інтелігенції України є комплексне дослідження Г.Касьянова, яке, зокрема, присвячене вивченню та осмисленню значення діяльності інтелігенції для розвитку української нації, визначення її місця та ролі в українському визвольному русі на рубежі ХІХ – ХХ століть [9].

Визначним внеском у справу вивчення історії інтелігенції України стала поява колективної праці «Нариси історії української інтелігенції» [10]. Різноманітні аспекти українського громадсько-політичного і культурного життя новітнього періоду розглядалися також у ряді статей, що увійшли до збірника «Україна ХХ ст.» [11].

Збірник «Історія України в особах ХІХ-ХХ ст.» містить інформацію про особисте ставлення окремих персоналій до подій політичного життя в Україні відповідного періоду. Він цінний тим, що політичні настрої у ньому подаються у контексті життєвого шляху видатних представників інтелігенції [12].

Значне місце в історіографічній базі дисертації займають роботи істориків української діаспори. Передусім цінними є праці дослідників, які були безпосередніми свідками подій, а після встановлення радянської влади емігрували. До них можна віднести праці Д.Дорошенка, Д.Антоновича [13]. Характерною особливістю цих робіт залишається насиченість фактичним матеріалом, серед якого можна виділити окремі спрямування політичних настроїв представників української інтелігенції. Їх роботи відрізняють обґрунтовані узагальнення, а також об'єктивний підхід до висвітлення проблем.

Важливим напрямком дослідницької роботи в українській діаспорі можна розглядати вивчення персоналій. Цій проблемі присвячувалися дослідження Д. Дорошенка, С. Чорнія, С. Яременка, В. Ревуцького, С. Стечишина, Н. Когуської, роботи яких як історичні портрети увійшли до збірок «Нариси історії української культури» [14].

Певні аспекти політичних настроїв високоосвічених українців, і у першу чергу політиків, представлені у роботі І.Нагаєвського, однак, аналізуючи їх, автор обмежився лише визначенням зв'язку між політичними настроями інтелігенції на початку ХХ століття та їхнім впливом на роботу представників інтелектуальної праці в роки визвольних змагань 1917-1920 років [15].

Окремі аспекти політичних настроїв інтелігенції України представлено також у роботах О. Субтельного, Т. Гунчака, Н.Полонської-Василенко, М. Семчишина [16].

В цілому можна стверджувати, що політичні настрої представників розумової праці України вивчені фрагментарно. У наукових працях до останнього часу точиться полеміка щодо визначення термінів «українська інтелігенція», «інтелігенція України». У перспективних дослідженнях доцільно було б звернути увагу на окреслення критеріїв терміну «національно свідомі інтелігенція» із визначенням доцільності його вживання у науковій літературі.

Вивчення політичних настроїв представників розумової праці дозволило б визначити причини тяжіння партійної системи України до атомізованого типу у період становлення багатопартійності. Крім того, важливо встановити механізм формування вигідних для російського уряду настроїв в середовищі українських освічених людей, оскільки певною мірою відповідний тиск на українське суспільство відчувається й до останнього часу. Таке дослідження дозволило б також визначити корені формування комплексу «меншовартості» в частини української інтелігенції і сприйняття нею проросійського курсу розвитку України як єдино можливого з огляду на спільність історичних коренів слов'янських народів.

Зріз політичних настроїв інтелігенції України дозволяє зрозуміти мотивацію політичних дій її представників, корені поширення абсентеїзму в суспільстві, дозволяє визначити ступінь готовності представників інтелектуальної праці до державного будівництва. На сучасному етапі в Україні проявляються рецидиви шовіністичних тлумачень національного питання. Явною є активізація спроб використати національну, мовну карту в політичній боротьбі. У зв'язку з цим вивчення проявів антиукраїнської політики в Російській імперії на зламі ХІХ – ХХ століть не втрачає як наукової актуальності, так і громадсько-політичного звучання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вартовий П. Яка тепер народна школа на Україні // Життя і слово. – 1896. – № 4. – С. 241-258; Грінченко Б. Якої нам треба школи. – К., 1907; Дорошенко Д. Культурно-просвітна діяльність

- українського громадянства // Україна. – 1907. – Т. 4. – Кн. 2-3. – С. 17-34; Старицька-Черняхівська Л. Двадцять п'ять років українського театру // Україна. – 1907. – Т. 4. – Кн. 1. – С. 44-95; Кн. 2-3. – С. 280-346.
2. Грушевський М. Очерки истории украинского народа. – СПб., 1906; Доманицький В. Український видавничий рух в Росії за останні п'ятнадцять літ // Перший український просвітньо-економічний конгрес. – Львів, 1910. – С. 81-96; Єфремов С. Історія українського письменства. – В 2 т. – К., 1912.
 3. Дорошенко В. Українство в Росії: Новітні часи. – Відень, 1916; Щоголев С. Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма. – К., 1912.
 4. Ігнатенко В. Українська преса (1916-1923). – К., 1926; Зілинський М. Часописи Поділля. – Вінниця, 1927; Єфремов С. У тісних рямах: українська книга 1793-1916. – К., 1926; Козаченко А. Минуле книги України. – Харків, 1930.
 5. Дей О. Українська революційно-демократична журналістика. – К., 1959; Дмитрук В. Нарис історії української журналістики ХІХ ст. – Львів, 1969.
 6. Воробей П. З історії української преси в Росії (1905-1914) // Укр. іст. Журн. – 1971. – № 10. – С. 48-56.
 7. Історія Київського університету, 1834-1959 рр. / Відп. ред. проф. О.З.Жмудський. – К., 1959; Історія університету за 100 років. – К., 1968.
 8. Історія української дожовтневої журналістики. – К., 1983; Сарбей В. Харківське історико-філологічне товариство та його вклад в історіографія країни // Укр. іст. журн. – 1977. – № 12. – С. 99-103; Колесник М. Історичне товариство Нестора-літописця: Основні етапи й напрямки діяльності (1872-1931) // Укр. іст. журн. – 1989. – № 9. – С. 50-56.
 9. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі ХІХ – ХХ ст.: соціально-політичний портрет. – К., 1993.
 10. Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.). – У 3 кн. – К., 1994.
 11. Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К., 1993.
 12. Історія України в особах ХІХ-ХХ с. – К., 1995.
 13. Дорошенко Д. Нарис історії України. – В 2 т. – Мюнхен, 1966; Антонович Д. Українська культура. – Подєбради, 1940; Антонович Д. Триста років українського театру 1619-1919. – Прага, 1925.
 14. Дорошенко Д. С. Чикаленко. Його життя і громадська діяльність. – Прага, 1934; Чорний С. Карпенко-Карий і театр. – Мюнхен-Нью-Йорк, 1978; Яременко С., Ревуцький В. Нариси з історії української культури. – Едмонтон, 1984; Стечишин С., Когуська Н. Нариси з історії української культури. – Едмонтон, 1984.
 15. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. – К., 1994.
 16. Субтельний О. Україна. Історія. – К., 1992; Полонська-Василенко Н. Історія України. – В 2 т. – К., 1993; Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ ст. Нариси політичної історії. – К., 1993; Семчишин М. Тисяча років української культури. – К., 1993.

Лыса О.И. ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАСТРОЕНИЯ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ УКРАИНЫ В КОНЦЕ ХІХ - В НАЧАЛЕ ХХ ВЕКА: ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ.

В статъе анализируется степень исследования политических настроений интеллигенции Украины на рубеже ХХ ст.

Ключевые слова: интеллигенция, общественно-политические процессы, политические настроения, русификация, историография.

Lusa O.I. POLITICNI MOODS OF INTELLIGENTSIA OF UKRAINE AT THE END OF 19 - AT THE BEGINNING OF A 20 AGE: HISTORIOGRAPHY.

In given article is considering main aspects of political rule of the intelligentsia of Ukraine in the beginning of XX century. The author is describing most important problems of this research.

Keywords: intelligentsia, social and political processes, political moods, rousificatsiya, historiography.